

Passie en paradox van het vrouwelijk subject

Baukje Prins

Beelden van de leegte is een boek dat gemengde gevoelens bij mij oproept. Enerzijds ben ik gefascineerd geraakt door de gepassioneerde toon van Braidotti's betoog, anderzijds ergerde ik me soms aan het gebrek aan analytische helderheid van de tekst. Hoewel ik mij desondanks enige meningen gevormd heb, blijf ik me afvragen of ik de reikwijdte en implicaties van Braidotti's analyse van de relatie tussen vrouwen en filosofie wel echt heb begrepen. Deze respons is daarom, hoezeer ik ook met Braidotti's oproep tot creatie en affirmatie sympathiseer, voornamelijk 'reactief' van aard, dat wil zeggen: stelt vragen en kritiseert.

Braidotti's feministische passie doortrekt elke bladzijde van dit boek. De politieke motivatie en het sterke verlangen vrouwen eindelijk een eigen stem te geven verklaren de gedreven toon van de tekst. Maar Braidotti's zelf-beleden liefde voor de filosofie, voor de "schoonheid van ideeën" zoals zij het noemt, vormt een minstens even belangrijke drijfveer. In haar visie is het juist het vrouwelijke feministische subject-in-wording dat nieuwe vormen van 'denken' kan produceren, dat om kan gaan met multipliciteit, ambivalenties en ambigüiteiten.

In mijn reactie wil ik vragen stellen bij twee verbindingen die Braidotti systematisch legt. Ten eerste stelt zij het feminisme als politieke beweging gelijk met het project van de ontwikkeling van een vrouwelijke subjectiviteit. In de tweede plaats legt ze een verband tussen dit feministische project en postmoderne experimenten met nieuwe stijlen van theoretisch denken. Voor mij spreken geen van beide connecties vanzelf.

Om met die eerste verbinding te beginnen: ik geloof dat ik, als feminist, en waar het de kwestie van de subject-wording van vrouwen betreft, de voorkeur geef aan precies de tegengestelde strategie als Braidotti voorstaat. Liever dan de specificiteit van het seksuele verschil te benadrukken heb ik een benadering die de noties van 'seks' of 'gender' ontmantelt, *deconstrueert*. Ik zie niet goed hoe het risico van de bevestiging van stereotype sekseverschillen met het poneren van een eigen vrouwelijkheid te vermijden is. Ik geef toe dat zo'n project van deconstructie evengoed zijn nadelen heeft. Het belangrijkste is misschien wel dat feministen dan het vooruitzicht moeten opgeven dat eens alle vrouwen iets met elkaar zullen delen: een (eigen) vrouwelijke subjectiviteit, een gedeelde ervaring, of bepaalde (vrouwelijke) waarden. Wat natuurlijk niet betekent dat we het politieke streven van het feminisme opzij zouden moeten zetten. Het gaat er nog steeds om van deze wereld een betere wereld voor vrouwen te maken, een wereld waarin zij werkelijk hun ei-

gen leven kunnen leiden. Maar waarom, vraag ik me af, zouden we de notie van het eigene van vrouwen verbinden met haar seksuele verschil (ten opzichte van mannen)? In mijn ogen houden we daarmee het dualisme 'man' versus 'vrouw' intact. Ik zie niet in waarom een vrouw 'vrouw' moet worden om een autonoom subject te kunnen zijn, waarom haar eigen zelf daartoe primair een 'vrouwelijk' zelf moet zijn. Ik voorzie liever een toekomst waarin ruimte is voor vele (seksuele) verschillen, niet slechts voor *het* verschil.

Bovendien kenmerkt het project van de seksuele differentie zich door interne tegenspraken, die eerder verlamdend werken dan een bron van vernieuwing vormen. Ik wil er twee noemen.

De eerste betreft de constatering dat de vrouw in onze cultuur altijd de positie van de 'ander' heeft ingenomen. Volgens Braidotti begint de enige weg naar de subject-wording van vrouwen bij de mimetische herhaling. Vrouwen moeten actief de hen toegeschreven passieve rol gaan spelen, gaan spreken, spreken vanuit die positie van de ander. Voor Braidotti is dit een noodzakelijke doorgangsfase in de ontwikkeling van een autonoom vrouwelijk subject. Noodzakelijk, omdat vrouwen alleen op deze wijze in hun streven naar autonomie niet automatisch het mannelijke model zullen overnemen als het enige model dat voorhanden is. En ook noodzakelijk, omdat vrouwen in het proces van subject-wording hun eigen geschiedenis-als-vrouw niet mogen ontkennen, maar moeten "verwerken". Hoe dat vrouwelijke autonome subject eruit zal zien is niet van te voren te bedenken. Het is afwachten hoe het experiment van de menging van vrouwelijkheid en autonomie, twee altijd onverenigbaar geachte elementen, zal uitvallen. Maar Braidotti vindt dat we het er in ieder geval op moeten wagen. Het is in haar ogen de enige uitweg uit de 'condition feminine': vrouw te zijn in een mannelijke wereld. Nu hebben vrouwen inderdaad in onze samenleving (symbolisch) vaak de positie van de ander toegeschreven gekregen: de ander van de taal, van het bewustzijn, van het zelf. Een vrouw die het woord neemt, belichaamt vanuit dit perspectief een paradox: ze is een 'ander', object, èn ze is een 'zelf', een subject. Beide posities zijn niet samen te denken. De vrouw die spreekt, die 'iets te zeggen heeft' scheidt verwarring: hoe te kijken, hoe te reageren? Die verwarring, bij de (mannelijke) ander zal Braidotti een zorg zijn - en daarin kan ik met haar mee gaan. Haar voorstel is bedoeld voor vrouwen, in de zin van: in het belang van vrouwen. Het gaat erom dat vrouwen voor zichzelf subject worden, zich zowel hun autonomie als hun vrouwelijkheid toeëigenen. Maar, zo vraag ik me af, in hoeverre zijn vrouwen er bij gebaat voor zichzelf een wandelende tegenspraak te zijn? Wanneer ik aan de uitnodiging om te *spreken* gehoor geef vanuit een positie waarin ik geacht word te *zwijgen*, zal ik niet alleen voor anderen niet te volgen zijn, maar breng ik ook mezelf in verwarring. Je zou hier kunnen tegenwerpen dat echte vernieuwing ook niet volgens de gebaande paden kan plaatsvinden, en dus een pijnlijk en soms chaotisch proces zal zijn. Maar Braidotti's feministische vrouwelijke subject hééft helemaal geen problemen, zo lijkt het wel. Het kan blijkbaar onbekommerd met haar eigen dubbelzinnigheden leven. Die vitalistische voorstelling van zaken vind ik ongehoorwaardig. Bovendien is ze tegenstrijdig - ze *veronderstelt* de autonomie die nu juist *ontwikkeld* moest worden. Veranderingsprocessen op het niveau van subjectiviteit, de verhouding van het subject tot zichzelf, zullen altijd pijnlijk en ver-

warrend zijn. Maar als ik dan mag kiezen tussen verschillende kwaden, geef ik de voorkeur aan een streven naar autonomie waarbij ik langzaamaan afstand doe van die positie van de ander. De pijn die ik onder ogen moet zien bestaat dan niet zozeer uit innerlijke tegenspraken, maar heeft te maken met een verlies, namelijk van die vrouwelijke positie die mij weliswaar tot zwijgen en onzichtbaarheid veroorzaakte, maar die ook een zekere veiligheid en bescherming met zich meebracht. Deze manier van het verwerken van je geschiedenis-als-vrouw biedt volgens mij aan vrouwen meer uitzicht op werkelijke autonomie dan de uitnodiging jezelf de belichaming te maken van een levende paradox - zelfs al draagt die de naam 'vrouw'.

De tweede tegenspraak betreft de onmogelijkheid een "verschil" te affirmeren, onafhankelijk van datgene waarvan men verschilt. Veronderstellen termen als "verschil" en "anders-zijn" ('alterity') niet per definitie iets waarmee wordt vergeleken? Als met "het positief affirmeren van het verschil" zoets wordt bedoeld als het onafhankelijk poneren van het eigene (dus: *niet* in vergelijking met), dan lijkt me dat een contradictie, een ondenkbaar en onmogelijk project. Zeker, feministische vrouwen proberen een eigen identiteit vorm te geven, onafhankelijk van de mannelijke blik, en ook zonder te willen vervallen in het louter tegengestelde van mannelijkheid. Maar juist om die reden zou ik dit niet een bevestiging van het (seksuele) *verschil* willen noemen. Het gebruik van het begrip 'verschil' wekt de indruk dat mannelijkheid, hoewel het niet langer de maatstaf is, toch minstens functioneert als afzetpunt voor de ontwikkeling van een vrouwelijke feministische subjectiviteit. Bovendien klinkt het credo van de positieve bevestiging van het verschil mij te veel naar het poneren van een nieuwe norm. Dat is overigens het laatste wat Braidotti met haar voorstel voor affirmatie wil doen. Zij pleit voor een "open definitie van het verschil". Ze verwerpt het idee van het geven van een nominale definitie, omdat deze het gedefinieerde in een bepaalde essentie zou fixeren. Maar waarom dan toch nog een definitie, vraag ik me af. Legt een definitie niet altijd de entiteit die ze definieert vast?

De andere verbinding die Braidotti systematisch legt, is die tussen het postmoderne project in de filosofie, op zoek naar alternatieven voor het heersende logocentrische denken, en het feministische vrouwelijke subject dat in de filosofie van de seksuele differentie gestalte krijgt. Volgens Braidotti staat de filosofie van de seksuele differentie open voor "meervoudigheid", voor verschillen, in plaats van alles te reduceren tot het Zelfde. Maar dit project legitimeert zichzelf in mijn ogen met behulp van onaanvaardbare generaliseringsen over datgene waar het zich tegen afzet: over het (logocentrische) denken, over mannelijkheid en vooral over de mannelijkheid van dat denken.

Braidotti merkt verschillende malen op dat "de denkactiviteit (..) noch zuiver noch universeel (kan) zijn. Ze is altijd geseksueerd, en manifesteert daarom de macht die intrinsiek is aan de taal." (217) Het is mij niet duidelijk hoe universeel of hoe algemeen Braidotti deze uitspraak (en andere van dezelfde strekking) wil laten zijn. Ik vermoed: *minder* dan uit de formuleringen blijkt, maar toch *meer* dan mij lief is.

Wat betreft het eerste vermoeden: dergelijke beweringen lijken te verwijzen

naar alle mogelijke soorten van (discursieve, rationele, filosofische) denk- en schrijfactiviteiten, terwijl ze volgens mij eigenlijk alleen die activiteiten bedoelen voor zover ze uitgevoerd en gelegitimeerd zijn door westerse, door mannen gedomineerde instituties. En ik neem aan dat het gezegde dat denken "altijd geseksueerd" is, verwijst naar *mannelijke* geseksueerdheid. Want indien Braidotti hier ook de vrouwelijke sekse insluit, begrijp ik niet hoe ze dat kan rijmen met het feministische project van het ontwikkelen van een nieuwe vrouwelijke stijl die afziet van enige aanspraak op macht. Vandaar dat ik aanneem dat deze beweringen niet zoveel algemeenheid claimen als ze lijken te doen. Toch denk ik dat ze nog te veel universele pretenties hebben. Braidotti benadert de traditie van de westerse filosofie naar mijn smaak te veel als een monolithisch geheel, waarin rationaliteit, geweld en mannelijkheid met elkaar samenvallen. Alsof er zich binnen die traditie ook niet altijd interessante marginale denkers hebben opgehouden. Generaliseren over de 'mannelijkheid' van de filosofie, en de gelijkstelling van mannelijkheid met macht (in bovenstaand citaat op te maken uit het woordje 'daarom') zijn mij te gemakkelijk. Er zijn genoeg voorbeelden van filosofische activiteiten van mannen die zich verzetten tegen de macht van de westerse rationaliteit: Nietzsche, Adorno, Foucault, Deleuze, Sloterdijk, Rorty - om er maar eens enkele te noemen.

Braidotti neemt haar eigen generaliseren overigens ook niet letterlijk. Ze heeft zich immers expliciet door een aantal van deze mannelijke marginalen laten inspireren in haar eigen denken over seksuele differentie. Kennelijk biedt de traditie van de filosofie, hoe seksistisch ze over het algemeen ook is, toch meer dan alleen rationeel mannelijk geweld. Braidotti's visie op de mogelijkheid van een feministische vrouwelijke subjectiviteit en stijl komt niet voort uit het luchtledige, maar is ontstaan in een gepassioneerde dialoog met de (mannelijke) filosofische traditie.